

SAMENVATTING

Where of is mad al mankynde is een nieuwe editie van vierentwintig laat-middeleeuwse anonieme gedichten. Zij maken deel uit van het handschrift Digy 102 dat wordt bewaard in de Bodleian Library van de Universiteit van Oxford. Een eerdere editie, van de hand van J. Kail, verscheen in 1904 onder no. 124 (Old Series) van de Early English Text Society. Zoals aangegeven in de Inleiding (hoofdstuk 1) verschilt de aanpak in de nieuwe editie in twee belangrijke opzichten van die van Kail. De in die tijd gebruikelijke diplomatische teksttranscriptie van Kail heeft plaats gemaakt voor een moderne kritische teksteditie, met marginale glossen en voetnoten, alsmede toelichtende aantekeningen in eindnoten, terwijl elk gedicht wordt voorafgegaan door een korte samenvatting. In de tweede plaats verschaft de nieuwe editie in de inleidende hoofdstukken een breder inzicht in de taalkundige aspecten en culturele achtergronden van de tekst dan Kail, die zich grotendeels beperkt tot een historische verantwoording van de datering van de Poems. De Inleiding bevat tevens een beknopt analytisch-bibliografisch overzicht van sinds de dertiger jaren verschenen edities van enkele afzonderlijke gedichten, en van een aantal fragmenten in bloemlezingen en thematische studies.

Hoofdstuk 2 geeft een codicologische en taalkundige analyse van het manuscript. Paragraaf 2.1 beschrijft het handschrift waarin de gedichten zijn overgeleverd. Het betreft een verzamelhandschrift, met daarin, behalve een unieke tekst van de vierentwintig gedichten (de Poems), een incomplete tekst van de C-versie van Langland's *Piers Plowman*, een berijmde parafrase door Richard Maidstone van de zeven boetspsalmen, en tenslotte een Dialoog tussen het Lichaam en de Ziel, een anoniem rijmdicht. Een analyse van de wijze waarop het handschrift tot stand is gekomen maakt het aannemelijk dat er sprake is van twee zgn. productie-eenheden, één met de *Piers Plowman*-tekst en één met de drie overige teksten. Deze productie-eenheden werden in een latere fase samengevoegd tot een gebruikseenheid. De codex kwam in 1632 in het bezit van Sir Kenelm Digby, die het manuscript in 1634 doneerde aan de Bodleian Library. Alle vier gedichten in Digby 102 zijn in cursief schrift doorlopend als proza geschreven.

Een analyse van het schrift van de Poems in paragraaf 2.2 toont een Anglicana boekletter met invloeden van het Secretary-schrift, typisch voor het begin van de vijftiende eeuw. Tevens beschrijft deze paragraaf de opmaak (regel- en stanza-indicaties, invoeging van titels, uitvoering en versiering van de initialen, rubricatie, enz.).

Paragraaf 2.3 behandelt de datering van de Poems. Naar alle waarschijnlijkheid zijn ze vanaf 1401 successievelijk over een periode van zo'n vijftieng jaar tot stand gekomen, met een frequentie van ruwweg één gedicht per jaar. Kail beargumenteerde deze datering uitvoerig in zijn editie van 1904. Na grondige verifiëring komt de huidige editie tot dezelfde conclusie. Een aantal van de Poems bevatten passages die lijken te verwijzen naar passages in de parlementaire Handelingen van de betreffende periode, en naar enkele andere dateerbare politieke en kerkelijke gebeurtenissen. Een vergelijkende tabel in een bijgevoegd appendix laat zien dat de volgorde en intervallen van de verspreide passages in de Poems grotendeels parallel lopen met die van de dateerbare gebeurtenissen.

Paragraaf 2.4 geeft een uitvoerige analyse van het dialect waarin de Poems in Digby 102 zijn overgeleverd. Het dialectgebied werd benaderd zowel langs paleografische als linguïstische weg. De paleografische analyse is gebaseerd op een vergelijking van het schrift van de Poems met dat van *Piers Plowman*, een tekst die de *Linguistic Atlas of Late Middle English (LALME)* al had vastgesteld als afkomstig van de Malvern Hills (zuid-west Worcestershire). De vergelijking wees uit dat de tekst van de Poems en die van *Piers Plowman* naar alle waarschijnlijkheid door een en dezelfde kopiist zijn afgeschreven, wat leidt tot de conclusie dat ook het schrift van de Poems-tekst afkomstig is van de Malvern Hills. Ter meerdere zekerheid werd vervolgens een linguïstisch analyse uitgevoerd. Met behulp van dialectprofielen en locatiekaarten van significante woordvormen in *LALME* kon aan de hand van een variant op een bestaande localiseringstechniek bevestiging van de paleografische conclusie worden verkregen.

Paragraaf 2.5 bevat een verantwoording van de redactionele spelregels. Het uitgangspunt is dat de onderhavige editie een 'maatschappelijk document' wil zijn, dat wil zeggen, een document dat 'opnieuw een venster opent op het maatschappelijke landschap van het laat-middeleeuwse Engeland, gezien door de ogen van een ontwikkelde, hartstochtelijk geïnteresseerde, eigentijdse beschouwer.' De uit deze opvatting voortvloeiende redactionele spelregels zelf sluiten deze sectie af.

Hoofdstuk 3, waarin de literaire en culturele achtergronden van de Poems worden behandeld, wordt ingeleid met een profielschets van de anonieme auteur. Paragraaf 3.1 gaat in op de identiteit van de auteur. Dat er sprake is van één auteur, in plaats van meerdere, wordt aangetoond aan de hand van de consistente stijl en van enkele door alle gedichten heen terugkerende thema's. Vervolgens vindt verificatie plaats van Kail's conclusie dat de dichter waarschijnlijk een prior of abt was en zitting had in de Commons. De parlementaire vertegenwoordigingen waarbinnen de dichter gezocht zou kunnen worden, zowel in de Commons als bij de Lords, worden successievelijk overwogen en ter zijde gesteld. Indicaties in de Poems zelf, alsmede een aantal externe factoren, voeren tot de alternatieve profielschets van een Benedictijner monnik, die zijn thuisbasis had in het Benedictijner klooster van de Westminster Abbey en als kanselarij-schrijver werkzaam was in het aanpalende koninklijke paleis. Aannemelijk wordt

gemaakt dat de kloosterbelofte van plaatsgebondenheid (*stabilitas loci*) geen beletsel vormde voor deze bezigheid, mede gezien de exceptionele omstandigheden, te weten de sterk gesecculariseerde relaties tussen de Abbey en het paleis met zijn bestuurlijke apparaat, de nauwe banden die de machtige, wereldlijke kloosterabt onderhield met de koning, en het gegeven dat Abbey en paleis afwisselend als vergaderplaats dienden van de Commons.

Paragraaf 3.2 beoogt een beeld te vormen van de geïntendeerde lezerskring van de Poems. Deze lijkt voor wat betreft de eerste zeventien gedichten een geheel andere dan die van de laatste zeven. Er is een aanwijsbare, en bij benadering dateerbare cesuur naar toon en inhoud tussen de eerste en de tweede groep gedichten. Tegelijkertijd met deze cesuur vond een ommekeer plaats binnen de Benedictijner orde, na een dwingende koninklijke oproep om zich tot een minder wereldlijke levenswandel te bekeren, met als mogelijk gevolg het einde van het kanselarijwerk van de auteur. Betoogd wordt dat er onder zijn lezers een soortgelijke cesuur valt te onderkennen: een aanvankelijke kring van lezers in en rond de koninklijke kanselarij, de veronderstelde werkomgeving van de auteur, een tweede onder de medebroeders binnen de muren van het Benedictijner klooster.

Paragraaf 3.3 behandelt de stijl van de Poems. Deze laat enerzijds een technisch competente dichter zien, anderzijds een auteur met beperkte dichtelijke kwaliteiten. Metriek, alliteratie, rijmschema's en enjambement hebben voor hem geen geheimen, maar hij toont zich beperkt in zijn mogelijkheden op het punt van dichtelijke beeldspraak, die zich vrijwel uitsluitend beperkt tot algemeen gangbare vergelijkingen en metaforen. Ook spreekwoorden en vaste uitdrukkingen zijn in overvloed aanwezig.

Paragraaf 3.4 onderzoekt de politieke, sociale en morele denkwereld van de auteur voor zover die zich laat kennen uit de Poems, tegen de achtergrond van de Engelse samenleving in het eerste kwart van de vijftiende eeuw. Deze thema's doen zich in de Poems gefragmenteerd voor, gezien hun occasionele karakter en spreiding over een periode van jaren. Omgekeerd komen de Poems daarom ook gefragmenteerd aan de orde in thematische literaire studies. In paragraaf 3.4.1 krijgen deze afzonderlijke politieke, sociale en morele thema's hun plaats in het totaal kader van de laat-middeleeuwse Engelse standenmaatschappij en de daarin participerende burger. Aan de hand van passages in de Poems wordt een beeld geschetst van de samenleving zoals die er idealiter zou moeten uitzien naar de ordening van God: de onveranderlijk gegeven traditionele geledingen van adel, geestelijkheid en derde stand, verenigd onder een koning die God's wetten met wijs beleid en krachtige hand uitvoert tot heil van de natie. Vervolgens wordt het tegenbeeld opgeroepen van de verre van volmaakte realiteit, zoals overduidelijk blijkt uit veel van de Poems: misstanden binnen elke maatschappelijke geleding, alsmede onderlinge wrijving en ronduit strijd tussen de geledingen, en met de koning. Speciale aandacht krijgt de botsing tussen de kerk en Wyclif. Diens kritiek op misstanden binnen de kerk, en zijn afwijkende opvattingen over een aantal kerkelijke dogma's, met name betreffende het leerstuk over het wezen van de Eucharistie,

vonden gehoor bij veel volgelingen, de Lollards. Leer en aanhang werden als destabiliserende elementen in de samenleving door kerk en overheid krachtig bestreden. De dichter blijkt weliswaar veel van de kritiek op de kerkelijke misstanden te delen, maar onderschrijft nadrukkelijk de kerkelijke dogma's.

In paragraaf 3.4.2 komen de observaties van de dichter over de falende mens aan de orde, zowel in zijn relatie tot de hem omringende samenleving als in zijn relatie tot God. De erfzonde belet de mens te leven naar het eerste Gebod: heb God lief boven alles. De falende mens leeft dan ook steeds in angst voor de dood en de verschrikkingen van de hel, in de Poems een geregeld terugkerend schrikbeeld. Ook ten aanzien van het tweede Gebod: heb uw naaste lief als uzelf, schiet de mens schromelijk tekort. Met zijn moreel verwerpelijke gedrag benadeelt hij de samenleving. Voortdurend trekt de dichter daarom fel van leer tegen de corruptie, hebzucht en trouweloosheid van vleiers en valse raadgevers. Daarnaast roept hij ook nadrukkelijk op tot inkeer, boete en verzoening met God, langs de weg van biecht en Eucharistie. Als verklaard moralist laat hij daarbij echter nooit na er op te wijzen dat het geloof niet zonder de werken kan. De mens is rentmeester van God's schepping en wordt beloond met eeuwige zaligheid of gestraft met eeuwige hellepijn, al naar gelang zijn daden. De mens beschikt tenslotte over een vrije wil om te kiezen voor goed of voor kwaad.

Paragraaf 3.4.2 wordt afgerond met een beschrijving van de laatste zeven gedichten als de zoektocht van de dichter naar God. Van de eerste zeventien gedichten zijn toon en inhoud die van de gelovige moralist, altijd met één oog gericht op de actualiteit. De laatste zeven zijn die van de gelovige zoeker naar gemeenschap met God. Deze omslag wordt verklaard in paragraaf 3.2, als hierboven beschreven. In zijn laatste gedichten bekommert de schrijver zich niet meer over 's mensen gedragingen in de hem omringende wereld, maar om de mens in zijn relatie tot God. Hoe redt de mens zijn eeuwige ziel in de strijd tegen het kwaad? De dichter reikt daarvoor de middelen aan. De mens wordt zalig door zich over te geven aan Gods liefde voor, en bemoeienis met de mens, door Christus' leefregels in de Bergrede na te leven, door de regels van de eigen kloosterorde na te leven, en, met de woorden van Job, door schuld te belijden als reiniging van zijn zonden. Met deze instelling vindt hij middels de Eucharistie zijn weg naar God. Met wat de orthodoxe, leerstellige dichter schrijft over de Eucharistie heeft hij zich mogelijk (ook) willen afzetten tegen de totaal afwijkende opvattingen van Wyclif over dit sacrament.

Tot slot een enkel woord over het beoogde doel van deze editie en de daartoe aangewende middelen. De reikwijdte van het analytische commentaar, de tekstbehandeling, de samenvattende inleiding bij elk gedicht, de verklarende marginale glossen en noten, en de uitputtende woordenlijst, zijn ieder voor zich consequent toegesneden op het doel: voor zowel gespecialiseerde anglisten als de bredere kring van geïnteresseerde mediëvisten een breed toegankelijk beeld te schetsen van het maatschappelijke, sociale, en religieuze denken in het Engeland van de late middeleeuwen, zoals het zich laat kennen in de gedichten van een goed geïnformeerde en breed geïnteresseerde, eigentijdse waarnemer.